KEMÉNY G. GÁBOR

„A béke hérosza"

SZÉCHENYI ISTVÁN SZOMSZÉD NÉPI KAPCSOLATAIBÓL

Babits Adyról szóló írásainak a közelmúltban megjelent szöveggyűjteményében[1] olvassuk, hogy a magyar nép költői, „reprezentatív szellemi emberei mindig távol voltak a kicsinyes nemzeti elfogultságoktól, s a nemzettársaikkal (értsd: az együttélő nemzetiségekkel, szomszédos és környező nemzetekkel) szemben az emberiség közös sorsát érzik. Vagyis a kisnépek közös tragédiáját a nagy világban". Babits idézi a programadó költeményt, Ady *Magyar jakobinus dalát* és gondolatmenetét ezzel zárja: „Ezért tudták magukat és tudják ma is e nemzet költői fajukból kinőttnek, és mégis véresen fájdalmasan magyarnak, mint Ady is."

A magyar művelődés valóban időtálló nagyjai, írók, költők és egyéb alkotók körében a felvilágosodástól: Bessenyeitől, Hajnóczytól, Kazinczytól századunkig: Bartókig, Móriczig, József Attiláig nyomon kísérhető a nemzetiségi egyenjogúságért, a nemzeti jogegyenlőségért és a nemzeti türelmetlenség mindenféle válfaja ellen küzdő hagyományvonal.

Ebben a múltban és jelenben egyaránt időszerű, realista történeti szemléletben, ebben az immár klasszikussá vált irányvonalban találkozik Széchenyi Adyval, Mocsáryval, Bartókkal, felvilágosodás kori elődökkel és huszadik századi alkotókkal. Ezért érvényes mindaz, amit Babits a nemzet létkérdésein tűnődő költőkről mond egyben a közíró és nemzetpolitikus Széchenyire, akinek életművében a nemzetiségi egyenjogúsághoz, a népek közötti megértéshez és megegyezéshez való ragaszkodás motívuma mindvégig kimutatható.

Az eddig így, ilyen összefüggésben nem tárgyalt helyzetkép felidézéséhez idézzük elöljáróban a múlt század egyik legjelentősebb nemzetiségi emlékezését. A kezdettől 1863-ig az Egyetemi Nyomdában megjelent *Letopis* (Szerbszke Letopiszi), az 1826-ban Pesten alapított Szerb Matica folyóirata, 1860-ban nagy jelentőségű nekrológban búcsúzott Széchenyitől. Ebben az emlékezésben a névtelen cikkíró megállapítja, hogy Széchenyi népszerűsége — minden ellenkező feltevéssel szemben — kora közvéleményének nagy részében meglepő és szokatlan volt, mivel Széchenyi nem hallgatta el társadalmának hibáit és gyengéit. Mégis azért lett népszerű, mert senki sem küzdött úgy Magyarország gazdasági-társadalmi felemelkedéséért, kulturális előrehaladásáért, mint ő. „Széchenyi meggyőződése volt — állapítja meg a Matica folyóiratának realista alapállású, művelt méltatója —, hogy Magyarország csak akkor remélhet szebb jövendőt, ha gazdaságilag olyan fejlődést ér el, mint a többi jelentősebb európai ország, s a magyar nép a többi nép között csak úgy maradhat fenn, ha ezzel kivívja magának Európában azt a helyet, melyet valaha háborús erényeivel szerzett.[2]

A Letopis Széchenyi-nekrológja, ma is megszívlelendő fejtegetése azonban sem a maga idején, sem később, a dualizmus korában nem váltott ki semmiféle visszhangot. Több mint két emberöltőnek kellett eltelnie, hogy Széchenyi méltó nemzetiségtörténeti értékelése ismét felmerüljön a feledésből. Ekkor 1925-ben, már a királyi Romániában jelent meg Széchenyi nemzetiségi politikájának kései méltatása.

Bitay Árpád (1896—1937), a négy évtizede oly váratlan és tragikus hirtelenséggel távozott neves erdélyi kutató — tanár, irodalomtörténész, ekkor az Erdélyi Múzeum Egylet főtitkára — figyelmeztet *Széchenyi és a románok* című tanulmányában arra, hogy „Széchenyit nemcsak nemzetének létkérdései foglalkoztatták, hanem a közel és távol élő más népek sorsának, egyéniségének, sajátosságainak józan, nemes, okulni vágyó tanulmányozására is ráért". Cikke összegezéseként a korszerű kisebbségvédelem, a nemzetközi nemzetiségi jog érvényesítéséért vívott küzdelem akkori egyik előfutára idézi Széchenyi 1842. évi nemzetiségvédő akadémiai beszédét, melyben — mint mondotta — „napjainkat megszégyenítően, *kisebbségi világprogramot* nyújtva fejti fel a nyelv, a nemzetiség és a nemzeti művelődés véres és könnyes következményeit".[3] Eddig az időpontig, eddig a mozzanatig kívánjuk mi is felkísérni témánkat.

A Bitay által több mint fél évszázaddal ezelőtt felismert és kimondott összefüggésből kiindulva, a továbbiakban áttekintését kívánjuk adni a múlt század harmincas éveiben jelentkező nemzetiségi-szomszédnépi rezonanciáknak, melyek középpontjában, visszatérő motívumként, Széchenyi dunai reálprogramja, az Alduna, a Vaskapu rendezésének ügye állott.

Ismeretes, hogy Széchenyi már 1830-tól a Duna-szabályozás felkarolója, 1833 júniusától a vállalkozás királyi biztosa és megvalósítója. Nem véletlen tehát, hogy a harmincas évek hazai magyar és nem magyar értelmisége — a *Hitel* és a *Világ* elismerése mellett — elsősorban ezt a reális, az együttélő és szomszédos népek közös gazdasági felemelkedését elősegítő Duna-szabályozási programot tekinti Széchenyi egyik alapművének. Christian Flechtenmacher, Moldva erdélyi szász nemzetiségű jogalkotója Széchenyiről szóló röpiratából tudjuk, hogy rendkívüli vállalkozásának híre a nagyvilágba is eljutott.[4] M. J. Queen, a kor neves angol utazója — a röpirat tanúsága és Bitay újabb közlése alapján — a helyszínen nézte végig a Vaskapu évszázados gátat jelentő szikláinak felrobbantását, s a folyam felszabadítását a Temze-rendezés korábbi munkálataival rokonítja.

Bitay ebben a Széchenyi nemzetiségtörténeti fogadtatásáról szóló újabb tanulmányában érthető elragadtatással emlékeztet arra, hogy Széchenyinek köszönhető a Fekete-tengerig vezető víziút megteremtése, a Duna menti államok és területek: Ausztria, Magyarország, Szerbia, az egykorú román fejedelemségek, az akkori bolgár terület és Törökország bekapcsolódása a nemzetközi kereskedelembe.

Ez a gondolat, ez a felismerés művészi formában jut kifejezésre a Flechtenmacher röpiratában közölt *Hunyadi és Széchenyi ódá*ban. Ebben a szász-moldvai jogtudós és költő a „Béke hőszának" nevezi Széchenyit, aki „Keletet és Nyugatot testvéri ismerőssé fűzte" s akinek „nagy művét nemzetek fogják dicsérni nemzeteknek".

Flechtenmacher lírai szárnyalását érdemes egybevetni a publicitás szinte teljes kizárásával megjelent 1839. évi iasi-i román röpirat két évvel előbbi, realista fogalmazású hazai előzményével. Szerzője František Škorpík, Karol Kuzmány, a kor ismert szlovák írója és szerkesztője rövid életű besztercebányai folyóiratában, a *Hronka podtatranská*ban ad mértéktartó és meggyőző értékelést a Széchenyi nevéhez fűződő Vaskapu-szabályozásról.[5] Míg a budai Egyetemi nyomdában Martin Hamulják társszerkesztésében megjelenő irodalmi almanach, a *Zora* (1835—36, 1839—40 között, műfajában elsőként a szlovák sajtótörténetben), e műfaj keretei között kétségkívül jelentősebb szerepet tölt be a nyelvi és szerkesztési okokból ettől elmaradó, az irodalmi élet peremvidékén megjelenő besztercebányai laptársánál, a Széchenyit méltató Kuzmány-féle folyóirat jelentőségét sem lehet elhallgatnunk.

Ebben a kis vidéki folyóiratban látott tehát napvilágot az említett cseh-morva nemzetiségű — magát a cikk alcímében „*Morawan*"-nak, morvaországinak mondja — realista Széchenyi-méltatása. Škorpík, a folyóirat levelező, tehát nem állandó munkatársa, úgy véli, hogy Széchenyi elsőrendű, világraszóló gazdasági tettet hajtott végre. A Vaskapu-szabályozás megnyitja a cseh-morva ipar termékei számára a távoli piacokat, Georgiát, Örményországot, Perzsiát. Ennél is tovább megy azonban,

amikor korlátozott formában és szerényebb szinten felveti az egyetemes emberi érdek és a korszerű patriotizmus kölcsönhatásáról Babitsnál majd száz évvel később kifejlett alakjában olvasható nézetet. A cseh-morva író, aki a kor szlovák folyóiratában írt méltatásában a többi közt sürgeti a *Hitel* mielőbbi lefordítását, meggyőződésként vallja, hogy aki így szenteli hazájának életét, elősegíti, hogy a Haza az egész emberiség javára cselekedjék. Škorpík cikkének van még egy további, fontos magyar irodalmi vonatkozása. A cseh-morva szerző ugyanis Karol Kuzmány fordításában a *Szerb népdalok és hősregék* ekkor már országosan ismert műfordítójának, Székács Józsefnek a Dunát megfékező, s a népek vízi országútjává tevő Széchenyiről szóló verse részletét idézi cikke mottójául.

Ezzel a motívummal érkezünk tanulmányunk második részéhez, Zaharia Karkaleki, a budai Egyetemi Nyomdában megjelenő első román nyelvű folyóirat szerkesztője Széchenyihez fűződő kapcsolatához.

Talán nem érdektelen bevezetésként röviden szólnunk Karkalekinek az egykorú Egyetemi Nyomdában betöltött szerepéről, eddigi életútjáról. Az első román folyóiratszerkesztő kortársi és későbbi értékelése nem mondható különösen kedvezőnek. Sokan és sokat elmondottak hibáiról, s nem méltányolták eléggé könyvterjesztési, valamint naptár-, album- és folyóiratszerkesztési munkáját. Corneliu Diaconoviciu — például a szerkesztő korai tevékenysége igen szerény elismerése mellett élesen ostorozza Karkalekinek bukaresti szerkesztői éveiben (1836—1856) a mindenkori hatalom, a feudális udvari körök iránti lojalitását. Mintha a macedoromán születésű újságíró a bukaresti félhivatalos majd hivatalos sajtó szerkesztőjeként ellenzéki álláspontra helyezkedhetett volna.[6]

Bennünket azonban nem ez a pályafutását lezáró bukaresti, hanem az ezt megelőző, mintegy negyedszázadra (1810—1835) terjedő pest-budai érdekelt. Ezekben az években Karkaleki a nyomda terjesztési megbízottjaként a délkelet-európai könyvterjesztés egyik szervezője. Különösen sok kiadványt juttat — olykor csempészúton is Moldvába. Ugyanakkor elsőrendű kiadási tevékenységet folytat. Nevéhez 1817-ben, 1818-ban és 1825-ben fontos naptárak, 1835-ben az első román irodalmi almanach szerkesztése fűződik.[7] Feltehetően moldvai könyvterjesztési akciói során kerülhetett kapcsolatba a fejedelemség litterátus érdeklődésű államférfiával, Alexandru (Alecu) Beldimannal, aki udvarnagyi és országbírói méltósága révén vezető személyiségnek számított. Karkaleki Beldiman három műfordítását jelentette meg a nyomdában. Az elsővel, az *Ádám halálával* időben elkészült. A második, Voltaire Orestesének Beldiman által készített, 1820-ban megjelent román fordítása azonban megkésett. Ezért a késedelemért és a kiadásban előforduló értelemzavaró sajtóhibákért Beldiman eljárást kért az Egyetemi Nyomdától. A vizsgálat azonban rövidesen lezárult, mégpedig az élete vége felé járó Petru Maior, a nyomda akkori egyik főlektorának (akkori címén: cenzorának) javaslatára. Beldiman és Karkaleki egyébként rövidesen ismét kapcsolatba kerültek. Néhány évvel később, 1825-ben ugyanis Karkaleki jelenteti meg Beldiman harmadik műfordítását, Florian francia szerző Numa Pompiliusról írt történeti munkáját.[8]

Karkaleki tehát mozgalmas és igen tevékeny előzmény után jutott el a folyóirat utolsó évfolyamában közölt, Széchenyihez intézett ajánlásáig. Ezt az előzményt összegezve elfogadhatjuk Ioan Lupas és Veress Endre egybevágó végkövetkeztetését.[9] Karkaleki valóban elkövethetett kisebb hibákat egyes kiadványok moldvai terjesztése, mások késedelmes és sajtóhibás megjelentetése körül. Ezekkel a részben nemzetiségi érzületéből is következő kitérőkkel szemben, az Egyetemi Nyomda naptár-, album- és folyóirat-szerkesztőjének ekkori mérlege elsőrendűen pozitív. Naptáraiban irodalmi műfajokat éleszt (anekdota), mintát ad természettudományos cikkközlésre, az 1818. évi naptárban Marmontel Adelaidejének fordítását közli. Ő szerkeszti — távozóban, 1835-ben, mint jeleztük — az első román irodalmi almanachot. Végül s nem utolsósorban az ő nevéhez kapcsolódik a román sajtótörténetben fordulópontot jelentő első román folyóirat bejelentése (1821) és nyolc évi szünet után a folyóirat a *Biblioteca Romanesca* (mai nyelven: romanească) 1829—1834. közötti hat évfolyamának megjelentetése. Amikor tehát Karkaleki 1834 őszén folyóiratá-

ban Széchenyihez intézett üdvözletét, ajánlását közli, már kiadványterjesztői és szerkesztői pályafutása zenitjére érkezett. Mindezt figyelembe kell vennünk ahhoz, hogy a Széchenyinek szóló ajánlást kellőképp értékelhessük.

Szóljunk ezek után magáról az ajánlásról, melynek különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy a budai román folyóirat utolsó évfolyamában, az utolsó számok egyikében látott napvilágot. Ez a körülmény is kizárja, hogy a szerkesztőnek távolabbi céljai lettek volna az üdvözlettel, mely inkább a sikeres, bár mozgalmas budai időszaka búcsúakkordjának számít.

Karkaleki a folyóirat 1834. évi 9. részében közölt Ajánlásban hangsúlyozza: kiváltképp azért méltatja a folyóiratszám élén Széchenyit, „... mert amikor Kegyelmed minden erejével nemzete boldogulásán fáradozik, és idegen országokat jár be, nem kímélvén az ezzel járó mérhetetlen költségeket, ugyanakkor nagy lelkesedést tanúsít más magyarországi és a szomszédos nemzetek művelődése iránt is." Maga is örömének ad kifejezést, hogy Széchenyi Havasalföldön átutazva megelégedéssel tapasztalta az itteni előrehaladást, és midőn a Dunát az ország (értsd: Havasalföld) határánál megnyitotta „szent ösztönzést és buzdítást adott a Románoknak, hogy ébredjenek öntudatra és nyújtsák kezüket szorosabb barátságra a kereskedelem dolgában, amiért is a Román Nemzet hálás szívvel is viseltetik Excellenciád iránt. Ezekre való tekintettel illendő, hogy Kegyelmedben —, akiben Magyarország Árpád egyik igazi unokáját, egy igazi Hazafit tisztel, Oláhország is felismerje az igazi emberbarátot és való jóakaróját. Engedje meg tehát Kegyelmed, hogy dicső nevével, a Széchenyi István névvel jelenjék meg a Biblioteka romaneasca eme része, hogy ezáltal is növekedjék annak becses volta. Méltóságos uraságodnak legalázatosabb szolgája Zakarie Karkaleki, a Biblioteka szerkesztője."[10]

Említettük, hogy Diaconoviciu a Román Enciklopédia századfordulói kötetében, a Karkaleki címszóban[11] a nemzetiségi kérdés kiéleződése szakaszán — milyen elítélőleg szólt Karkalekinek barokkos-feudális ízű, a mindenkori hatalom képviselői iránt tanúsított túlzó lojalitásáról. A hírlapíró és szerkesztő egész életútjára alkalmazva bizonyára sok elfogadható van ebben a bírálatban. Más a helyzet a Széchenyihez intézett ajánlás esetében. Kétségtelen ugyanis, hogy a Széchenyihez intézett üdvözletben szintúgy jelen vannak a barokkos, szinte feudális elemek. Ezek a jegyek azonban általában előfordulnak minden olyan írásműben — amit ekkor egy alacsonyabb társadalmi állású író, művész vagy más alkotó irodalmi-művészeti ajánlásként intéz egy magasabb társadalmi osztályhoz tartozó, ez esetben főrangú szereplőhöz. Ez a hangvétel ebben az esetben egyébként sem túlzó lojalitásból, hanem az ügy, a maga népe ügyének szeretetéből, annak öntudatos ápolásából fakad.

Ebben a szellemben nem kevés azonosságot vélünk felismerni a hazai nemzetiségi irodalmakkal és sajtóval jó kapcsolatokat tartó Rumy Károly Györggyel, aki a harmincas évek elején a Világ szerzőjét magasztaló latin nyelvű poémájában babérkoszorút kér a Hazától Széchenyi számára.[12] Ezért nincs igaza sem Diaconoviciunak, de a Karkaleki iránt jóval megértőbb Ion Lupasnak sem. Utóbbi ugyanis az első román folyóiratról mondott, 1919. évi akadémiai beszédében egy helyütt arról ír, hogy Karkaleki „tömjénező" hangvétele nyilván annak szól, hogy Széchenyi támogatásban részesítette a folyóiratot.[13] Ha Lupas úgy tudta, hogy Karkaleki ajánlását Széchenyi támogatása is ösztönözte, ez semmit sem von le Széchenyi nemzetiségi kapcsolatainak értékéből, s az első Budán kiadott román folyóirat szerkesztőjének becsületéből. Sajnos azonban a kutatás jelen állása szerint ilyen támogatásról nem tudunk. Ha lett volna, a *Biblioteka* bizonyára nem szűnik meg az ekkor már ellenzéken álló, kivált a türelmetlen reformmozgalommal nyílt ellenzékben levő, sőt kisebbségre szoruló Széchenyi dicséretét közlő Ajánlás megjelenését követő negyedéven belül.

Széchenyi nemzetiségi-szomszédnépi fogadtatásának lényege nem is ezekben a megalapozatlan és célzatos feltevésekben, hanem — vizsgálódási eredményeinket befejezésül összegezve — az író és a gazdasági reformer korát messze meghaladó gazdasági-politikai Duna-reformjában, a terv és akkori megvalósulása felett érzett rokonszenvben keresendő.

Széchenyi Duna-szabályozási programjával és annak kivitelezésével tanulmánya első részében legutóbb Pach Zsigmond Pál foglalkozik, széles tablót vázolva Széchenyi ekkori kelet-, közelebbről délkelet-európai érdeklődése indítékairól. Széchenyit — írja — „a kérdés történeti vonatkozásai nemigen foglalkoztatták, annál nagyobb aktivitással fordult a jelen szükségletei felé... Közvetlen benyomásokat élt át a Balkán-félsziget háború utáni »krízisérő«, sokban még cseppfolyós hatalmi viszonyairól, politikai állapotáról. Eleven tapasztalatokat szerzett a töröknek a vereség (értsd: az 1828/29. évi orosz—török háborúban elszenvedett vereség) utáni aléltságáról. A szultáni udvarnak olykor látványos külsőségek vagy tétova reformocskák mögé búvó gyengeségéről, meddő újítási próbálkozásairól, a cári hatalom erőfölényéről, Duna-menti, folyamtorkolati és fekete-tengeri pozícióiról. Havasalföld függő helyzetéről, Milos fejedelem önállóbb státusáról és törekvéseiről, a Duna-szabályozás iránti érdeklődéséről".[14]

Nyilvánvaló, hogy a korabeli nemzetiségi és szomszéd népi visszhang ismert és ismeretlen szerzői ilyen mélyre nem láthattak. Ők csupán az együttélő és szomszédos népekre *egyaránt jótékonyan kiható gazdasági reform előfutárát ismerték fel* — tudatosan vagy ösztönösen — Széchenyiben. Ezt látta benne Karkaleki 1834-ben, Škorpík 1837-ben, amikor arról ír, hogy a cseh országrészek árui, termékei az ő Vaskapu-szabályozása révén eljuthatnak a nagyvilágba, a távoli piacokra. A „béke héroszának", a népek közelítőjének állít emléket 1839-ben róla szóló röpiratában és ódájában a szász-román Flechtenmacher. „Széchenyi szól: — írja Székács a besztercebányai Hronkában Kuzmány által szlovákra fordított versben — népeknek hozok s viszek áridon (hullámaidon) áldást."[15] Így lett a kor nagy gazdasági reálpolitikusa egyben az együtt élő és szomszédos népek gazdasági-társadalmi felemelkedésének reménysége már a harmincas években, a Vaskapu-szabályozás megvalósítása után.

Széchenyi erre a soknépi elvárásra, reménykedésre, őszinteséggel és bizalommal válaszolt. A megajánlása révén létrehívott Akadémián 1842. november 27-én mondott beszédében a maga ekkor túlfűtött társadalmához, de minden, a nemzeti-nemzetiségi kérdésben túlbuzgó néphez és társadalomhoz szól a nemzeti antagonizmus, a beláthatatlan veszélyekbe sodró nemzetiségi válság megszüntetése érdekében. Mert Széchenyi nemzete jobb és biztonságosabb jövője érdekében kereste a nemzetiségi kérdés megoldásának módozatait. „Sokszor tölték — mondotta ebben a Bitay Árpád által *kisebbségi világprogram*nak nevezett beszédben — legfeszültebb elmélkedésben napokat, éjeket, ez életkérdésnek tisztába hozata iránt, mert tudja az ég, könynyelmű, hirtelenkedő nemzeti újjászületésünk szent ügye körül soha nem voltam."[16]

A szerb Matica folyóiratának ugyancsak az Egyetemi Nyomdában megjelent, korábban említett 1860. évi emlékezésével zárjuk vizsgálódásunkat. „A magyar nép merít Széchenyi nemes szellemének termékeiből, az igaz hazafi ihletett könyveiből, merít bölcsességéből, türelmességéből és törvényszeretetéből; megtanulja hogyan kell a hazáért élni és érte mindent a világon feláldozni."[17]

Széchenyi 1834. évi, az első román folyóirat körül alakuló és további nemzetiségi-szomszéd népi kapcsolatait mind a vázolt egykorú visszhang, mind nemzetszemléletének a népek közötti megértésre és együttműködésre utaló időtlen reálitása teszi el nem múló, vonzó történeti-gazdasági jelképpé.

IRODALOM

A tanulmány szerzője ezúton mond köszönetet Kovács Péter c. főiskolai tanárnak és Miskolczy Ambrus tanszéki kutatónak filológiai kérdésekben és anyaggyűjtés során nyújtott segítségükért.

1. *Babits Adyról.* Dokumentumgyűjtemény. Vál. és szerk. *Gál* István. Bp. 1975. Magvető. (Adyról franciáknak.) 191., 193.

2. *Grof Stevan Secenija.* — Srbskij letopis 101. köt. 1860. I. 208—210. p. — A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből (a továbbiakban: Szomszéd népi kapcsolataink) Bp. 1962. Tankönyvkiadó 220—222. p.
3. *Bitay Á.*: Széchenyi és a románok. — Pásztortűz, 1925. 475. p.
4. *Konte Stefan Seceni.* Esii Iasi 1839. — Szövegét közli *Bitay Á.*: Román dicsőítő írás a Széchenyiekről. — Erd. Irod. Szle, 1928. 89—92. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 213—216. p.
5. *Skorpík,* Fr.: Hrabe Stepan Széchenyi. — Hronka (podtatranská, Besztercebánya) II. 1837. 46—50. p. — *Rizner,* L.: Bibliografia pisomníctva slovenského vol. 5., Turc. Sv. Martin 1933, Matica slovenská. 225. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 211—3. p.
6. „Erről a szorgalmas nyomdászról és a román könyvek terjesztőjéről csak annyit tudtak, hogy macedoromán születésű és a XIX. század elején a magyar fővárosban (értsd: Pest-Budán) volt, ahová Bressovoból (Beresovo, Szerbia) érkezett." — *Lupaş,* Ion: Cea mai veche revista literara romaneasca? (Előadása a Román Akadémián, Bukarestben, 1919. május 19-én.) — Anuarul Institutului de Istorie Nationala (a továbbiakban: Anuarul 1921—22) Cluj, 1922. Ardealul, 125. p.
7. *Tomescu,* Mircea: Calendarele rominesti (1733—1830) Bucuresti 1957, Ed. de Stat. didactica si pedagogica. (Rolul Calendarelor in cultura romineasca), 117—8. p. és *Balogh*y István: A magy. Kir. Egyetemi Nyomda termékeinek címjegyzéke 1777—1877. (a továbbiakban: Baloghy), Karkaleki Zachariás: Alamah, Buda, 1836—7. Egyet. ny. 258. p.
8. Istoria lui Numa Pompiliu. (Jean-Pierre Claris de *Florian* munkája nyomán.) Buda, 1825, Egyet. ny. — Dictionar Enciclopedic Romin Vol. I. Bucuresti, 1962, 331. p.
9. *Lupas,* Ion: Cea mai veche revista literara romaneasca? — Anuarul 1921—22, 120—137. p. — *Veress* Endre, Andrei: Tipografia romaneasca din Buda. — Boabe de Grau (Bucuresti) 1932. dec., 12. sz. 594—612. p.
10. *Biblioteka romaneasca* 1834. 9. rész ajánlása. Románból ford. *Fazekas* József. — Szomszéd népi kapcsolataink, 210. p.
11. *Karkaleki,* Zaharie. — Enciclopedia Romana vol. II., Sibiiu 1900, Kraft. 939. p.
12. *Hasznos Mulatságok* 1832. I. 51. sz. — *Fried* István magyar fordításában közli: Szomszéd népi kapcsolataink, 209. p.
13. *Anuarul* 1921—22. 132. p.
14. *Pach* Zsigmond Pál: Széchenyi és az Alduna-szabályozás 1830—32-ben. I. — MTA filoz. és tört. tud. Oszt. Közlem. XXV. 1976. 2—3. sz. 143—173. p.
15. *Hronka* (podtatranská) II. i. 1937. 46. p.
16. *Széchenyi* István: Válogatott munkái II. Bp. 1904, 258. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 217. p.
17. *Srbskij letopis* 101. köt. 1960. I. 210. p. — Szomszéd népi kapcsolataink, 222. p.

GÁL ISTVÁN

A Sarló Babits-képe

A két világháború közötti magyar haladó intellektuális mozgalmak legtöbbje az Ady—Móricz—Szabó Dezső triászt tartotta a modern magyar szellem szentháromságának. Három olyan nyíltan színvalló csoport létezett, amely Babitsot Bartók és Kodály mellett tisztelt nagyjai között tartotta számon: a Sarló, a Szegedi Fiatalok és az Apollo. Míg a két utóbbi közösség tagjai sajnálatos módon csak Babits halála után ápolták kultuszát, a Sarló vezető tagjai még a nagy költő-filozófus életében fölismerték fontosságát, és ha bírálva is, de még életében írásban és tettben nyilatkoztak mellette. Ennek a tiszteletnek hőfoka és szövege különböző volt, de szövegeik kitennének egy kis kötetet. Közülük a ma is élők csak mostanában tudatosították sokféle szerepük mellett ezt is.

A legfrissebb megnyilatkozások éppen Babits Adyról című dokumentumgyűjte-